

**ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI IJTIMOYIY HAYOTGA MOSLASHTIRISH
REABILITATSIYA ASOSIDA AMALGA OSHIRISH TEXNOLOGIYALARI****Salixova Gulnoza Maxmudovna,***Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti**Pedagogika psixologiya va inklyuziv ta'lim fakulteti**Logopediya kafedrası o'qituvchisi (PhD)***DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18340357>

Annotatsiya. Maqolada oilada kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida oila, maktab va mahalla hamkorligining ahamiyati, ularning o'zaro uyg'un ishlash mexanizmlari tahlil qilinadi. Ishda kar va zaif eshituvchi bolalarning psixologik, yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiylashtirish jarayoni bosqichma-bosqich yoritilgan. Ta'kidlanishicha, oila, maktab va mahalla o'rtasidagi uzviy hamkorlik bolalarning turmush tarzi, ma'naviy va madaniy rivojlanishi, shuningdek, mustaqil hayotga tayyorligi uchun muhim omil hisoblanadi. Maqolada, shuningdek, kar va zaif eshituvchi bolalarning ijtimoiylashuvida differensial va individual yondashuvlarning roli, muloqot ko'nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy-huquqiy bilimlarni egallash, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini qabul qilish jarayonlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kar va zaif eshituvchi bolalar, ijtimoiy hayotga moslashish, oila-maktab-mahalla hamkorligi, ijtimoiy ko'nikmalar, differensial yondashuv, individual yondashuv, pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlash, tarbiyaviy ishlar, ijtimoiy-huquqiy bilimlar, muloqot ko'nikmalari.

Аннотация. В статье анализируется важность сотрудничества семьи, школы и соседства в процессе адаптации глухих и слабослышающих детей к социальной жизни в семье, а также механизмы их гармоничного функционирования. Работа охватывает поэтапный процесс социализации с учетом психологических, возрастных и индивидуальных особенностей глухих и слабослышающих детей. Подчеркивается, что комплексное сотрудничество семьи, школы и соседства является важным фактором в образе жизни, духовном и культурном развитии детей, а также в их готовности к самостоятельной жизни. В статье также анализируется роль дифференцированного и индивидуального подходов в социализации глухих и слабослышающих детей, процессах формирования коммуникативных навыков, приобретения социально-правовых знаний и усвоения морально-духовных ценностей.

Ключевые слова: глухие и слабослышающие дети, адаптация к социальной жизни, сотрудничество семьи, школы и соседства, социальные навыки, дифференцированный подход, индивидуальный подход, педагогическая и психологическая поддержка, воспитательная работа, социально-правовые знания, коммуникативные навыки.

Annotation. The article analyzes the importance of family, school and neighborhood cooperation in the process of adapting deaf and hard of hearing children to social life in the family, the mechanisms of their harmonious functioning. The work covers the socialization process step by step, taking into account the psychological, age and individual characteristics of deaf and hard of hearing children. It is emphasized that the integral cooperation between family, school and neighborhood is an important factor in the lifestyle, spiritual and cultural development of children, as well as their readiness for independent life. The article also analyzes the role of differential and individual approaches in the socialization of deaf and hard of hearing children, the processes of forming communication skills, acquiring socio-legal knowledge, and adopting moral and spiritual values.

Keywords: deaf and hard of hearing children, adaptation to social life, family-school-neighborhood cooperation, social skills, differential approach, individual approach, pedagogical and psychological support, educational work, socio-legal knowledge, communication skills.

Kirish. Ma'lumki, oilada kar bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida oila, maktab va mahallaning hamkorligi o'qituvchilar, oila, maktab hamda mahalla tomonidan hamkorlik talablarini yakdil bo'lishini ta'minlash nihoyatda muhim ijtimoiy pedagogik va ijtimoiy psixologik jarayon hisoblanadi. Umuman olganda, oilada kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish muammolarini hal etish bilan bog'liq tashabbus va ishlarini qo'llab-quvvatlash, ularning kelajagi, qobiliyati, hayotga munosabati, shaxsiy imkoniyatlariga ishonch bilan qarash kutilgan natijalarni berish omillaridir. Zero oilada kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida oila, maktab va mahallaning hamkorligida ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl va metodlari, maqsad va vazifalar bir-birini to'ldirib, mukammallashtirib boradi, dars jarayonida berilgan ijtimoiy hayotga moslashish bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalar sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida yanada takomillashadi, mazmunan boyib boradi.

Oilada kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida oila, maktab va mahallaning hamkorligida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlardagi izchillik va tizimlilik shundan iboratki, har bir tarbiyaviy ish oila, maktab, mahallaning umumiy maxsus tarbiyaviy rejasiga asosan ma'lum izchillikda amalga oshiriladi, bir xilda maqbul shart-sharoit yaratiladi, ota-onalar, mahalla mutasaddilari, o'qituvchi-tarbiyachilarning bir xilda mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishini, munosabatlarning, maqsad va vazifalarning bir xilligini ta'minlash taqozo etiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Oilada bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida oila, maktab va mahallaning hamkorligi mexanizmlari qo'yidagicha tizimda bo'lishi lozim. Jumladan, oila – maktab - mahalla; ota-ona – o'qituvchi - mahalla mutasaddisi. Ushbu toifa bolalar avvalo ijtimoiylashtirish jarayonini oilada yosh va psixologik xususiyatlarga ko'ra avvalo ota-onalar, oiladagi katta yoshdagilar, keksa avloddan bosqichma-bosqich o'rganib boradi. Ya'ni, dastlab organizmni harakatlantirish uchun jismoniy rivojlantirib borish, shaxsiy gigiena qonun-qoidalari rioya etish, ovqatlanish, muloqotda bo'lish, kiyinish, o'zini tutish madaniyatiga amal qilish, oilaviy kasb-hunar an'analari egallab borish va boshqalar bo'yicha ota-onalardan bilim, malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi.

Muhokama va natijalar. Oilada nogironligi bor bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonida oila, maktab va mahallaning hamkorligi mexanizmlari samaradorligini ta'minlashda ularning yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Ularning yoshi kattalashgan sari hayotga nisbatan ijtimoiy-huquqiy ongi bilan turmush tarzi o'rtasida uyg'unlik vujudga keladi, ma'naviy madaniyati, atrof-muhitga nisbatan xatti-harakati o'zgaradi va hayotga qiziqishi, muhabbati oshib boradi. Shuning uchun ham, nogiron bolalarning yoshi rivojlanish darajasiga ko'ra ularga beriladigan ijtimoiy hayot borasidagi ta'lim va tarbiyaning mazmuni ham takomillashib boradi. Ular bilan olib borilgan ta'lim-tarbiyaviy ishlar natijasi shuni ko'rsatmoqdaki, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashda ularning mustaqilligiga tayanib ish ko'rish ijobiy

natija beradi. Masalan, turli yoshdagi, turlicha psixologik xususiyatga ega, turli xil nogironligi bo'lgan bolalar uchun ijtimoiylashtirish shakli,metodi,vositalari bir xilda bo'lmasligi lozim chunki u ijobiy natija bermasligi mumkin. Ayrim oilada kar va zaif eshituvchi bolalar ijtimoiy hayotga moslashish jarayonida atrof muhitga nisbatan oqilona munosabatda bo'lishi, ijtimoiy hayot qonun-qoidalariga rioya qilish fazilatini tezda bilib, unga amal qiladi, ikkinchisi esa unga amal qilmaydi, ayrimlari esa bu xildagi sifatlarni asta-sekinlik bilan qabul qiladilar. Demak, har bir kar va zaif eshituvchi bolalarni hayotiy qobiliyati, qiziqishi, bilimi, dunyoqarashi va boshqa ijtimoiy psixologik va pedagogik jihatlarini aniqlab, ijtimoiy hayotga moslashtirish ishlarda hisobga olish o'z samarasini beradi.

Yuqoridagilardan tashqari, oila, maktab va mahallaning hamkorligida kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning o'ziga xos bir qator xususiyatlari borki, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayonini tashkil etishda ularni e'tiborga olish ijobiy natija beradi. Jumladan, bizning nazarimizda, bosqichma-bosqichlik xususiyati, oila, maktab va mahallaning hamkorligida kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish juda tez va qisqa vaqt mobaynida ro'y bermaydi. Aksincha, ular ulg'ayib borgan sari ijtimoiy hayotga moslashish va atrof-muhit voqea hodisalarining mohiyatini asta sekinlik bilan anglab boradi.

Nogiron o'smir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda individual yondashish. Oilada bolalarni oilada, mahallada yashayotgan yoki bir maktabda ta'lim olayotgan o'smirni ekologik-huquqiy ongi, madaniyati va ma'naviyati ham ikki xil bo'ladi. Shu sababli ular bilan olib boriladigan ta'lim tarbiyaviy ishlar ham individual tarzda olib borilmog'i lozim. Buning sababi ularga munosabatning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor beriladi. Nogiron o'smir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda amaliy hatti-harakat, mimika metodlarining kuchliligi. Chunki ushbu toifa o'smir bolalar uchun ota-ona, katta yoshdagilar, o'qituvchilar, mahalla ahli namunasi, o'rgatiladigan ijtimoiy qoidalarning shakllanishida shaxsning tasviriy-amaliy holati ko'proq ta'sir etadi. Shunday qilib, bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda o'quvchilarga maktab, oila va mahalla hamkorligini mustahkamlashda, ularni mustaqil hayotga qadam qo'yishida va kelajakdagi bu sohadagi ishlarni rivojlantirishda yuqorida ko'rsatilgan o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish ijobiy natija beradi.

Sog'lom bolalar kabi bolalarda ham ijtimoiylashuv uchun zarur hayotiy ko'nikmalar, ijtimoiy malakalar taqozo etiladi. Olib borilgan tadqiqot ishlarimiz davomida kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiylashtirish ishlarini rejalashtirishda maqsadli mo'ljal olish uchun qator sifatlarni ajratdik. Ijtimoiy hayotga tayyor nogironligi bo'lgan bola qanday sifatlarga ega bo'ladi:

1 Sog'lom bolalardan farqli ravishda nogiron o'smir bolalar afsuski, faqatgina maxsus tashkil etilgan dars va mashg'ulotlar jarayonidagina bilim, ko'nikma va uquvlarga ega bo'lmoqdalar. Ular ta'lim jarayonidan tashqarida nazariy ma'lumotlarni mustaqil

ravishda o'zlashtirish imkoniyatiga ega emaslar. Natijada kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarda axborotlarni qabul qilish ko'nikmalarining rivojlanish ko'rsatkichi oshdi, ularning fanlar bo'yicha o'zlashtirishlarida sifat o'zgarishlari sezildi. Maxsus tashkil etilgan korreksion-pedagogik jarayon hamda sog'lom bolalar ta'limiga yaqinlashtirilgan yondashuvlar mazmuni nogironligi bo'lgan bolalarda ilmiy (o'quv fanlari mazmuni asosida), falsafiy (tabiat va jamiyat qonunlarini o'zlashtirish orqali), diniy (tarbiyaviy mashg'ulotlar jarayonida) dunyoqarashni shakllantiradi. Ushbu mezon kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarning mahallalarda o'zini tutishida va atrofdagilar bilan muloqoti davomida namoyon etgan ko'rsatkichlari asosida tahlil etildi. Kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarning ijtimoiylashuvining muhim omili sifatida muloqotga kirishuvchanlik tanlangani bois, mazkur bolalarning lug'at boyligi ko'rsatkichi, ularda nutqiy zaxiraning hajmi va ko'lami bilan baholanadi.

2. Umuminsoniy va milliy qadriyatlar hamda urf-odatlarini hurmat qiladigan; axloqiy me'yorlarni anglagan va ularga rioya etadigan;

3. Jismonan sog'lom bo'lish. Hozirgi kunda nogironligi bo'lgan, imkoniyati cheklangan bolalar har tomonlama mustaqil hayotga tayyor bo'lishlarining muhim omillaridan biri – jismoniy jihatdan me'yorda rivojlanishdir. Ma'lumki, mazkur toifa bolalarning qator ikkilamchi yetishmovchiliklar kelib chiqadi. Bu jarayonda oilalarda yo'lga qo'yilgan ovqatlanish tartibi va ratsion holati alohida o'rin egallaydi. Tajriba-sinov ishlari davomida oilalar bilan ishlash jarayonida bu masalaga ham e'tibor qaratildi.

4. Ruhan tetik, barkamol bo'lish. Nogironligi bo'lgan bolalarning psixologik rivojlanishida differensial va yakka yondashuvning ta'siri kattadir. Ma'lumki, oilada, mahallada, dars va tarbiyaviy mashg'ulotlar jarayonida kar va zaif eshituvchi o'smir bolalar turli topshiriqlarni bajaradilar. Qachonki, o'quv va hayotiy, maishiy topshiriqlar bolalarning uquvlari hamda nutqiy rivojlanish imkoniyatlaridan kelib chiqib tayyorlansagina, ta'lim-tarbiya va ijtimoiylashtirish jarayoni mashq maydoniga aylanadi. Agar aksincha bo'lsa, bola jarayondan zerikadi va hatto muloqotga kirishmaydi, o'qishdan soviydi.

Nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiy hayotga ruhan tayyor bo'lish mezonlari talablariga, avvalo, ota-onalar, o'qituvchi va tarbiyachilar tayyor bo'lishlari muhimdir. Zero, ularning qanchalik psixologik bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari, shunchalik ta'lim jarayonining kar va zaif eshituvchi o'smir bolalar uchun qulay muhitga aylanishida muhim omildir.

Kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarni ijtimoiy hayotga moslashishga yo'naltirilgan jarayon modelida ayniqsa, muhim yondashuvlarning o'rni alohida aks etgan. Xususan, yakka va differensial yondashuvlar, ularga erishish omillari hamda soha rivojiga hissa qo'shgan olimlarning ta'limotlariga asoslanishning muhimligi yaqqol namoyon qilingan. Kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarning atrofdagilar bilan muloqot ko'nikmalari quyidagi omillar ta'sirida shakllanishini kuzatdik. Bular quyidagilar: oilalarda va ta'lim

muassasalarda korreksiya ishlarining to'g'ri va vaqtida olib borilishi, o'qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy kompetentligi hamda ota-onalarning pedagogik savodxonligi;

ota-onalarning farzandi bilan oilada maxsus shug'ullanishining ahvoli hamda maktab va oila hamkorligi. Sanab o'tilgan omillarning barchasi kar va zaif eshituvchi o'smir bolalarda nafaqat muloqot ko'nikmalarini, balki ijtimoiy ko'nikma va malakalar: o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini namoyon qilish, yaqin va uzoq muddatga maqsad belgilash, qadriyatlarni aniqlash, vaziyatni tushunish va baholash, imijga ega bo'lish, axborot vositalari bilan ishlash, o'zgalarga ta'sir etish va jamiyatning turli boshqa munosabatlarida faol bo'lish ko'nikmalarini shakllantirishda hamda ularning valeologik, huquqiy va iqtisodiy savodxonligini rivojlantirishda ham bevosita ta'sir va hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Xulosa. Oilada kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayoni murakkab va ko'p qirrali pedagogik, psixologik va ijtimoiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda oila, maktab va mahalla hamkorligi asosiy ahamiyatga ega bo'lib, ularning uzviy va tizimli hamkorligi bolalarning ijtimoiy ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ularning mustaqil hayotga tayyorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shuningdek, kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda individual va differensial yondashuvlar qo'llanilishi, bolalarning yoshiga, psixologik xususiyatlariga va nogironlik darajasiga moslashgan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish ijobiy natijalarni beradi. Bunday yondashuv orqali bolalar o'z-o'zini baholash, muloqot ko'nikmalari, axloqiy va madaniy qadriyatlarni qabul qilish, vaziyatni tushunish, ijtimoiy-huquqiy bilimlarni egallash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi. Kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayonida ota-onalar, o'qituvchilar va mahalla mutasaddilarining bilim, malaka va pedagogik savodxonligi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur hamkorlik mexanizmlari, shuningdek, bolalarning kelajakdagi ijtimoiy faoliyati, mustaqil hayotga qadam qo'yishi va jamiyatdagi o'rnini topishida bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, har bir nogiron bolaga individual yondashuvni ta'minlash, ijtimoiylashtirish jarayonini bosqichma-bosqich va tizimli tashkil etish, oilaviy, maktab va mahalla sharoitida uzviy hamkorlikni rivojlantirish zarur. Kar va zaif eshituvchi bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayoni nafaqat ularning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, balki ularning ijtimoiy ongini, axloqiy va ma'naviy fazilatlarini shakllantirish, mustaqil va faol hayotga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Пулатова Х.М. Активизация речевой деятельности детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Автореферат дисс. канд.псих.наук. – Санкт-Петербург, 1994 -22 с.
2. Рау Ф.Ф., Слезина Н.Ф. Методика обучения произношению в школе глухих. – М.: "Просвещение", 1981. 5 с..
3. Равшанов И., Иззатов Д. Шарқ мутаффакирларининг социологик қарашлари. – Тошкент: 2013. - 63 б. 28-б.

4. Рахманова В.С. Особенности обучение грамоте на родном языке учащихся узбекской вспомогательной школы: автореф. дисс. канд. пед. наук. – М.: 1985. - 20 с.
5. Рахманкулова Н.Х. Формирование нравственных взаимоотношений заикающих детей младшего возраста со сверстниками. Автореф. дисс. кан. пед. наук. – Т.: 1994. - 16 с.
6. Рахматова Х.А. Ўқувчиларни синфдан ташқари ишлар жараёнида экологик-гигиеник тарбиялашнинг педагогик шарт-шароитлари. Пед. фан. номз. дисс. - Т.: ТДПУ, 2009.

